

A TRADUCCIÓN EN EUSKADI

Josu Zabaleta

Introducción: Definición do obxecto

Nesta breve exposición vou tratar de definir cal é a función que cumpre hoxe en día a traducción en lingua vasca, a traducción cara á lingua vasca sobre todo, no noso país, en que situación se desenvolve a actividade dos tradutores de lingua vasca, e que consecuencias se derivan de todo isto para os tradutores.

Dentro desta actividade nosa, que parecía ser sempre a mesma, estanse distinguindo cada vez actividades máis diversas: a imaxe de homoxeneidade está a desaparecer.

Como primeira aproximación, o primeiro dato que vén á mente cando se fala do euskara é que se trata dunha lingua minoritaria; á parte dos tópicos da súa rareza e da súa dificultade, que teñen pouco lugar entre a xente sería que somos nós.

Isto condiciona, sen dúbida ningunha, a traducción á lingua vasca e da lingua vasca en moitos aspectos. Poderíase facer aquí una reflexión xeral sobre a traducción nas linguas minoritarias e as condicións que a determinan.

Coido que todas estas reflexións poderían axudar a aclarármonos, cadaquén na súa propia situación, verbo das condicións nas que cada un de nosoutros desenvolve o seu traballo. Coido mesmo que podería, e debería, establecerse unha especie de tipoloxía da traducción nas linguas minoritarias –visto que el é o tema que máis nos cadra común nestas xornadas–, poderíase determinar unha serie de trazos comúns que agrupen a determinados tipos de traducción ou situacións de traducción, de maneira que poidan incluso procurarse solucións comúns en bastantes casos. Estou convencido de que para establece-la tal tipoloxía debería tomarse como punto de partida precisamente a función da traducción en cada lingua e en cada situación.

No que a min toca, vou restrinxi-lo obxecto desta exposición ó caso da traducción en euskara, que probablemente é bastante típico, e por isto mesmo exemplar. E para situa-la traducción en euskara voume limitar a facer

unha breve reseña histórica do desenvolvemento da mesma, sobre todo durante estes últimos 15 anos, e ver de tira-las consecuencias teóricas e prácticas que se poidan derivar destas consideracións.

A lingua vasca ten unha certa tradición traductora desde os seus primeiros testemuños escritos. A mesma tradición escrita non é moi abundante en euskara, nin sequera moi antiga. O primeiro libro escrito en euskara publicouse o ano 1545. O segundo libro publicado foi xa unha traducción do Novo Testamento, realizada polo ministro calvinista Joannes de Leizarraga. E, de tódolos libros que se publicaron desde esa data ata a perda definitiva dos foros vascos o ano 1876, no 48,6% de los casos tratábase de traduccións. Velaquí un dato abondo para medi-lo peso específico da traducción na tradición escrita en euskara.

A historia da lingua vasca durante o século seguinte é bastante coñecida: é a historia dun retroceso continuo do uso do euskara por efecto sobre todo da implantación do ensino obrigatorio en español, do desterro do euskara do ensino e da vida pública (a lingua da burguesía vasca foi o español) e as diversas vagas de inmigración (que comezan coa inmigración á minería e á industria biscaíña desde o século pasado, ata a inmigración masiva trala guerra civil ata comeza-los sesenta) e emigración (sobre todo do País Vasco Norte cara ás cidades francesas e América e a emigración forzada, desde o punto de vista cultural máis importante, de toda a intelligentsia vasca cara a América trala Guerra Civil, que deixou desmantelada toda a cultura de expresión euskaldún durante varias décadas).

Historia recente do desenvolvemento da traducción en lingua vasca

Ó media-los anos sesenta iniciouse no País Vasco un movemento de recuperación cultural, paralelo á radicalización do movemento nacionalista. Créanse as primeiras escolas en lingua vasca, as edicións en lingua vasca empezan a coller forza, o movemento cultural florece en moitas fronte: música, teatro, radio, etc. E todo isto aumenta, como é de supoñer, a demanda de traduccións, sobre todo destinadas á educación en lingua vasca.

Este proceso acada moitísima máis forza e acelérase co advento do estado das autonomías no estado español e a constitución, primeiro, do Consello Autonómico Vasco e da Comunidade Autonómica de Euskadi, máis tarde. En menor medida incide a constitución da Comunidad Autonómica de Navarra.

A demanda de traduccións vai subir vertixinosamente en moi poucos anos. A primeira gran demanda de tradutores vén da propia Administración Autonómica que, antes mesmo de que unha lei determine o seu bilingüismo oficial, xa se dota de tradutores que a fagan aparecer bilingüe: os concellos, as deputacións, consellerías do goberno autónomo... procuran afa-

nosamente tradutores –externos de primeiras, funcionarios logo– que traducen os seus textos, rótulos, ata discursos, ó euskara. A dirección da tradución é sempre a mesma: do español –lingua da Administración– ó euskara.

A segunda gran demanda de tradutores provén dos medios de comunicación, sobre todo da televisión vasca, sendo un dos seus fins fundacionais precisamente a súa función pedagóxica: apoia-la normalización e o ensino do euskara. Ninguén se non decata do enorme consumo de traducións coa enorme demanda que este medio xera.

Á vez que estes procesos, quizais adiantándose un algo a eles, produciu-se un gran aumento na demanda de traducións literarias e de textos para o ensino. Movemento que é, en realidade, independente dos dous anteriores, pois que aqueles proveñen do mesmo suxeito: os entes públicos; mentres que o demandante de traducións literarias (por moi pedagogizadas que estas estean) e de libros de texto traducidos é outro certamente.

A Academia da Lingua Vasca, que entre nós xogou moitas veces un papel de vangarda nestes temas e chegou a reunir ó redor dela moitos esforzos, soubo prever este rapidísimo aumento da demanda de traducións e xa o ano 1980 creou unha Escola de Tradutores en San Sebastián; no entendido de que o día en que as institucións públicas vascas –Goberno autónomo ou Universidade– tivesen competencias para asumir esta escola así o fixesen. Ora que esta previsión non se cumpriu: o Goberno Vasco creou outra escola paralela de tradutores de ámbito legal; e, ó cabo duns anos de crise, ámbalas escolas desapareceron. Agora existen, máis ben mal que ben, uns cursos post-grao de tradución na Universidade do País Vasco e outros na Universidade de Deusto –no noso país as cousas fanse de dúas en dúas ou non se fan–, á espera de que a Universidade do País Vasco organice, non sabemos en que prazo, pero esperamos –esperemos– que axiña, os estudos para a licenciatura en tradución.

Da Escola de Tradutores de San Sebastián xurdiu a Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca. Os seus profesores publicaron varios libros de teoría e ensino da tradución. E dela mesma xurdiu tamén a revista Senez, dedicada á tradución e mais á terminoloxía.

Sectores nos que se desenvolve ou non a tradución

Logo desta primeira aproximación, merece a pena analizar con algo máis detalle, e sector por sector, a tradución en lingua vasca. Sen esquecermo-la perspectiva histórica, pois que a situación cambia con suma rapidez.

Ó final de todo poderemos facer repaso das características comúns de toda a tradución en euskara.

a) A traducción na Administración

Se hoxe en día hai no País Vasco uns 200-230 tradutores –EIZIE, a Asociación de Tradutores, Correctores e Intérpretes de Lingua Vasca, agrupa a 170 tradutores–, a Administración, nas súas diversas ramas, dá traballo a máis de un centenar deles. Destes, arrededor de 90 son funcionarios ou contratados directamente; ademais, a mesma Administración contrata traducións a varias empresas de traducción que traballan en boa parte para ela.

Moitos destes tradutores –sobre todo os ocupados en concellos– traballan illados; outros –funcionarios ou contratados en institucións maiores: deputacións, seccións do goberno, parlamento, etc.– traballan en grupo.

A penas hai medios de coordinación, fóra dos que cadaquén procura. Non existe unha base de datos, nin un BBS en común; só algunhas iniciativas esporádicas, mais nada permanente que permita a unificación de criterios. Illamento que non é máis que o reflexo da falta de coordinación e a autarquía existentes nas diversas institucións.

Reflectíndose o mesmo na diversidade de status que estas institucións atribúen ós seus tradutores. Por exemplo, no que fai ó status definido pola contratación, hai desde tradutores-telefonistas ata tradutores-dinamizadores culturais; definidos case todos como tradutores-intérpretes.

Unha boa parte dos tradutores que traballan para a Administración carecen de preparación específica para a profesión de tradutor, e máis aínda para a traducción de temas xurídico-administrativos. No mellor dos casos son filólogos.

Tampouco existe unha terminoloxía definida e aceptada en euskara no campo da administración. Hai algúns vocabularios (euskara-español-francés-inglés), que non responden ás necesidades do tradutor. Teoricamente, nin sequera foron elaborados para os tradutores; ó menos non se presentaron como tal. E a cada paso son menos aceptados polos tradutores, visto que non se elaboraron tendo en conta os principios da traducción e non dan resposta ás necesidades que xorden cando se traballa con linguas de tipoloxía tan diversa como é o caso do euskara e o español.

Evidentemente, se non existe unha terminoloxía administrativa que satisfaga as demandas dos tradutores, menos aínda se conta coa correspondente fraseoloxía. E non podía ser doutro xeito; pois que se trata de crear, precisamente por medio da traducción, unha nova linguaxe ata o momento inexistente en euskara: a linguaxe administrativa, con tódalas súas convencións terminolóxicas e fraseolóxicas. Por isto, a linguaxe administrativa foi –e segue a ser– xustamente un dos campos de batalla máis anárquicos no proceso de normalización e normativización do euskara: foi demasiada a xente investida –por autoridades que nada teñen que ver coa vida académica nin co coñecemento lingüístico– coa toga de doutor, dando en definir modelos lingüísticos que en máis dun caso non pasaron de ser, non xa tecnolectos ou sociolectos moi restrinxidos, senón simplemente “monolectos”.

Isto é posible porque a linguaxe administrativa en euskara a penas cumpre a función comunicativa, nin sequera restrinxida, que cadra esixirlle a todo texto. E non a cumpre, entre outras razóns, porque se dirixe a un grupo social do que a lingua de administración e de educación foi o español (xa que os máis novos, educados en proporcións crecentes en euskara, son suxeitos administrativos a través dos maiores: comunicándose eles coa Administración e a Administración con eles a través dos seus maiores precisamente). Polo tal, a linguaxe administrativa en euskara cumpre unha función que foi perfectamente definida hai tempo xa: é o euskara “heráldico”, que cumpre a función “heráldica” da linguaxe. A columna da esquerda –por veces en cursiva– nos textos que emanan da Administración Vasca serve xustamente para que esta poida chamarse “vasca”: é a bandeira, e o traductor o seu alférez. Un pouco á maneira dos indicadores de tráfico, bilingües, nos que o texto en euskara están escritos ademais na letra chamada “vasca”, que non é máis que unha variante moderna da letra visigótica.

Ademais, unha das características do texto administrativo –do orixinal para traducir– é a súa pésima calidade, a súa retórica cada vez máis cargada, máis retorta, pretendidamente precisa, evidentemente pretenciosa; cada día máis pretenciosa, na medida en que o funcionariado, ou certos niveis do funcionariado, están definíndose como nova clase social emerxente.

No que toca á interpretación, as condicións de traballo aínda son peores.

E pois, velaquí xa que logo, por máis que sexa un chisco a correr, as condicións nas que se leva a cabo a traducción dos textos administrativos en lingua vasca. Nesas condicións desenvólvese un labor de traducción que cadra moi lonxe de limitarse a ser traducción. Os tradutores vense obrigados a se-los artistas –máis que simplemente artífices– da normalización e a normativización da linguaxe administrativa en lingua vasca, os fins estilistas que crean a fraseoloxía desa linguaxe: Kumarajiva, Jerónimo, Mesrop, Cirilo e Metodio, al-Kwarizmi, Wulfilas, Lutero... todo ó mesmo tempo.

É difícil que os tradutores poidan responder a todo o que se pide deles. É máis, o seu propio traballo nesas condicións pode facilmente levarlos a aberracións de difícil solución. A mala traducción, case inevitable na situación que pinteí, é mala compañeira para o traductor, pode conducilo a problemas que intentarei describir logo, o traductor pode entrar nun círculo vicioso, pode chegar a traducir cada vez peor, pode perde-las referencias do uso normal da linguaxe, o bo facer. Dígoo porque o vin, coñezo unha chea de casos; e non é casualidade que isto suceda con máis frecuencia xustamente entre os tradutores de textos administrativos que entre outros tradutores.

Emporiso, as cousas vanse encarreirando pouco a pouco –demasiado pouco a pouco–. A situación aínda é bastante mala, en varios sentidos: a traducción administrativa –é dicir, o texto traducido ó euskara– a penas cumpre a función de comunicación, non hai coordinación entre os tradutores, os tradutores seguen sen dispoñer dos medios necesarios, fóra o seu enxeño,

segue sen existir unha linguaxe administrativa unificada. Mesmo se dá o caso de que algúns tradutores euskaldunberri –persoas que deprenderon hai pouco tempo a lingua vasca– están mellor preparados para supera-lo exame traductor para a Administración; a tal punto soa artificial –e así é– a linguaxe administrativa. Mais tamén é verdade que, despois de moitos anos de anarquía, o bo sentido vaise impoñendo. Fanse esforzos cada vez máis serios e máis organizados –sobre todo por parte dos tradutores mesmos, mais tamén por parte dalgunhas institucións públicas– no tanto de unificar criterios tocante á linguaxe administrativa, adecuar esta á súa función comunicativa, dotar de útiles adecuados ós tradutores, etc.

Todo isto quizais se deba a un feito novo entre nós. Como froito dos esforzos de normalización lingüística que se realizaron noutros campos (na educación e nos medios de comunicación maiormente), está xurdindo un grupo social cada día máis amplo, que se comunica normalmente con máis comodidade en euskara que en español. Son os mozos que realizaron os seus estudos en euskara; e tamén persoas de máis idade –un grupo máis restrinxido có anterior– que, influídas sobre todo polos medios de comunicación, foron saíndo, case sen se decataren, da súa anterior situación de diglosia e establecen a comunicación de tipo máis formal (a comunicación coa Administración por exemplo) en euskara. Estes dous grupos cumpren case unha función de control de calidade da tradución administrativa, non se contentan coa función heráldica antes citada dos textos administrativos en euskara, e constitúen algo así como un grupo de presión, os ecos do cal chegan ata o traductor e inflúen beneficiosamente nel.

Tamén van variando os textos para traducir. Ó comezo de todo este proceso, unha boa parte dos tradutores da Administración, que daquela eran menos que agora, dedicáronse a traducir textos que en moitos casos nin sequera transcendían ó público: eran famosas as traducións das actas de reunións, que ían directamente ó arquivo, algunhas veces con copias de noticias dos diarios ou relatos improvisados por algún traductor literato, tan seguro estaba o traductor de que o seu texto no había ser lido nunca. Hoxe en día, tradúcense preferentemente e case exclusivamente textos que van ser publicados. A euskaldunización do funcionariado foi un dos fins que se perseguiu en todo este proceso; a tradución foi considerada como un primeiro paso para isto; e actualmente pódese afirmar que pouco a pouco, nalgunhas institucións, estase conseguindo que sectores da Administración vaian funcionando en euskara. Son moi poucos aínda os funcionarios que se expresan en euskara, sobre todo por escrito, pero hainos. Como consecuencia do tal, empeza a cambiar tamén o sentido da tradución na Administración, e comeza a traducirse tamén do euskara ó español.

b) A tradución comercial

A tradución comercial, que en linguas de gran difusión adoita acada-lo

85% do volume total de traducción, case non existe en euskara. O que é traducción comercial propiamente dita, non existe; a que se realiza límitase ás relacións das entidades privadas cos entes públicos –por adoitaren estes facer obrigado presenta-las súas peticións e ofertas tanto en euskara como en español– e ás publicacións de marketing. Sen embargo, é sintomático que este tipo de publicacións se faga cada vez con máis frecuencia en euskara –por medio da traducción, sen dúbida–, xa que non dependen da vontade dos entes públicos senón dos privados, e é soamente a consideración da eficacia do marketing quen inclina a estes a toma-las súas decisións no tal sentido.

En certo sentido, a traducción comercial é asimilable á traducción administrativa; pois esta consiste sobre todo na traducción de textos da administración pública e aquela é sobre todo a traducción de textos da administración privada. No caso do euskara, a traducción comercial vai moi distante da traducción administrativa; porque obedece a razóns comerciais, e, polas razóns apuntadas, resulta moito menor a súa necesidade. Emporiso, velaí un síntoma clarísimo que sitúa á traducción vasca no seu lugar.

c) A traducción nos medios de comunicación

Historicamente a traducción ó euskara nos medios de comunicación en lingua vasca iníciase canda os propios medios de comunicación. E, da mesma maneira cá traducción administrativa, esta recibe un forte impulso coa institución dos gobernos autonómicos vascos, maiormente o da Comunidade Autónoma de Euskadi.

Mais cómpre facer diferenza entre dous tipos de traducción en tódolos medios de comunicación: a traducción manifesta e a traducción oculta.

Os medios de comunicación dependen en gran medida das axencias de información; e estas sérvana en español –sobre todo– ou en inglés. Especialmente certo no que fai á información proveniente de fóra do País Vasco; ora que aínda unha boa parte da información do mesmo País é elaborada en español. Curiosamente, as informacións provenientes doutras rexións do País Vasco, sobre todo as provenientes do País Vasco Norte, adoitan ser redactadas orixinalmente en euskara.

Pois ben, nas radios, nos xornais e mais na televisión, que dependen grandemente –uns máis que outros– das axencias de información, a información recibida tradúcese ó euskara ou reelabórase en euskara a partir de informacións noutra lingua. Sen embargo, toda esta masa de texto así elaborada, nunca se considera traducción: é traducción “oculta”. A traducción manifesta límitase practicamente a aquelas situacións nas que a orixe da mensaxe é manifesta: interpretación ou traducción de filmes ou documentais para a televisión.

O ocultamento da traducción é intencionado con frecuencia. Faise de man tenta. Pois tense vergonza da traducción, xa que se pon nela de manifesto a debilidade do euskara, a súa cativa difusión e curto alcance. Tense che-

gado ó caso de presentar como transmisión directa de fútbol americano traducións simultáneas feitas sobre copia de vídeo unha semana despois do evento.

Podemos analiza-la situación da traducción en cada medio de comunicación.

Publicacións periódicas

No País Vasco existe un diario redactado integramente en euskara (Egunkaria); e practicamente tódolos demais diarios publicados no país insíren informacións, artigos, etc. redactados en euskara: uns máis ca outros, como é normal. Aquí existen bastantes revistas redactadas integramente en euskara, e outras que o son parcialmente.

Pois, practicamente toda a traducción que se leva a cabo nos xornais é do tipo “oculto”. E, curiosamente, tamén o é no caso das revistas. Mesmo revistas de divulgación científica, que en boa parte son traducidas, ou elaboradas por traducións parciais, “ocultan” o tal. Isto, evidentemente, non redonda na mellor calidade do texto.

Rádios

Non hai nin unha radio en todo o País Vasco que dispoña dun servizo de traducción. E, non obstante, tradúcese nelas; pois que non hai ningunha dúbida de que algunhas das súas emisións dependen directamente da traducción. Pero “ocúltase”. E non é precisamente por razóns económicas.

Televisión

A televisión depende moitísimo máis directamente da traducción cá radio e mailas publicacións periódicas. Pois dela depende non só para os programas informativos, senón tamén para moitos programas de entretemento.

No País Vasco existen tres centros de emisión de programas televisivos que emiten total ou parcialmente en euskara (ETB1, TeleNavarra e TéléAquitaine). Ademais existe outra cadea de televisión, dependente do Goberno Autónomo de Euskadi, que emite integramente en español.

Destes centros de emisión, ETB1 é, sen comparación posible, o que máis horas emite en euskara (14 horas diarias). Por isto habemos facer referencia maiormente a ETB1.

Polo que toca ás emisións informativas, a situación na televisión é a mesma que no caso das radios: una parte da información é orixinal, outra parte dela é traducción “oculta”.

Pero, sen ningunha dúbida, é nas series televisivas e nos filmes onde resulta meirande a demanda de tradución. Tradúcense e dóbranse tódalas series e filmes que se emiten. Considerando que desta maneira se cumpre un dos fins fundacionais da Televisión Vasca: a súa función pedagóxica (apoia-la normalización lingüística de Euskadi).

Normalmente, tradúcese do inglés; que é a lingua maioritaria no mercado internacional dos programas televisivos. Da tradución e a dobraxe ó euskara de cada un dos programas, faise logo a subtitulación en español.

As condicións técnicas nas que se leva a cabo esta tradución non adoitan ser nada boas en xeral. Con frecuencia, o traductor non dispón nin sequer da cinta orixinal, véndose obrigado a realiza-la súa tradución a partir do texto escrito, sen ningunha referencia ó contexto visual e fónico. Mais non penso que, nisto, o caso de ETB1 sexa a excepción; polo que se oe ós que se dedican a este tipo de tradución, estas carencias son a regra xeral no mundo.

As condicións laborais destes tradutores –trátase en tódolos casos de tradutores autónomos– deterioráronse de forma alarmante nos últimos anos. Debido, principalmente, a que EITB (o ente de radiotelevisión vasca) fixo unha aposta comercial clara en favor da segunda cadea da televisión vasca (ETB2), que emite integramente en español e que pill a parte do león nas asignacións dos orzamentos.

As emisións traducidas (series e filmes, sobre todo) sufriron unha redución drástica: dunha media de cerca de dez filmes ou episodios de series televisivas á semana, pasouse a un só. Ocorrendo outro tanto coa produción propia de ETB1. O seu sitio cubriuse con transmisións deportivas. ¿Razón disto? Sen ningunha dúbida, o recorte orzamentario en favor da segunda cadea, en español.

Polo que fai á función comunicativa deste tipo de traducións, a situación é totalmente diferente do que se afirmaba verbo da tradución administrativa. Ela vén dada pola mesma definición do medio: medios de comunicación.

A tradución para os medios de comunicación –sobre todo para a televisión– quizais foi a que máis contribuíu a supera-la situación de diglosia na que se atopaba (e se encontra aínda, pero menos) o euskara. Numerosísimos aspectos da vida propia do País ou alleos a el, que ata ese momento non estaban presentes no uso do euskara, que se expresaban noutra lingua considerada propia deses medios (clarísimo comportamento diglósico), fóronse incorporando ó mundo expresado en euskara, ó mundo do coñecemento en euskara. E foi o traductor o primeiro artífice dese salto cualitativo, quen fixo posible a superación desa situación de diglosia, quen foi creando os múltiples rexistros que forman a linguaxe dos medios de comunicación: tecnolectos do deporte, da guerra, do espectáculo, en moitísimos casos incorporados ó uso normal e enriquecedores da lingua.

Evidentemente, non se pode dicir que o papel da tradución nos medios de comunicación teña sido brillante en tódolos momento, nin de lonxe; ora

que a resposta inmediata do usuario da traducción ó traductor, a función de comunicación, permitiu ir axustando continuamente o modelo lingüístico dos medios de comunicación á linguaxe real.

d) Tradutores de libros

Como afirmei ó comezo desta exposición, o euskara non carece de certa tradición na publicación de libros; e, dentro desa tradición, a traducción ocupa un lugar importante. Esta tradición, exigua, sufriu un corte radical coa la Guerra Civil española. Ata o ano 1948 non se volveu publicar nin un só libro en euskara nesta banda da fronteira. Posteriormente, pouco a pouco, a publicación de libros foi collendo pulo; e, con ela, a traducción. Pois, o mesmo que noutros sectores onde a traducción está presente, tamén a publicación de libros recibiu un forte impulso co movemento de renovación cultural vasco dos anos sesenta e, posteriormente, coa constitución dos poderes autonómicos en Euscadi e Navarra.

Actualmente publícanse en euskara ó redor de 800 libros cada ano, un tercio dos cales (máis ou menos, segundo os anos) son traduccións. Tendo que ver unha boa parte destes libros co mundo da educación, nos seus diferentes niveis. Pois, en efecto, non se esqueza que, desde o inicio –o reinicio– da educación en euskara durante os anos sesenta, o ensino en euskara estendeuse dos primeiros niveis á universidade. Hoxe en día pódense cursar enteira-mente en euskara bastantes carreiras técnicas e universitarias, e parcialmente bastantes máis. O cal implica un esforzo de publicacións considerable, que absorbe grande parte das publicacións anuais, e un esforzo de traducción igualmente importante. Con todo, non chegan a cubrirse nin sequera as necesidades máis urxentes do mundo da ensinanza.

Libros de texto

No tocante á presenza da traducción nos libros de texto, sucede algo semellante ó que dicía falando das revistas: dáse a traducción manifesta e maila traducción “oculta”; por máis que non sexa na proporción en que isto ocorría con aquelas. Houbo un tempo no que se publicaban moitos libros bilingües: en euskara e español. Na actualidade, dáse máis o caso de publicacións simultáneas, pero independentes, nas dúas linguas.

O acceso tan rápido do euskara a tantos campos distintos asemade deu ocasión a numerosos problemas de coherencia lingüística, que se presentaron case sempre como problemas de traducción. Porque, tamén neste campo das publicacións de textos, a traducción foi por diante da elaboración de textos orixinais. A normalización lingüística fíxose, ou estase facendo, a través da traducción.

Literatura

A traducción literaria ocupa, verbo da produción literaria en xeral, máis ou menos a mesma relación que no resto da publicación de libros; salvente quizais na literatura infantil, na que a proporción de traducións se achega case sempre ó 50% ou sobrepasa esta porcentaxe en moitos casos.

Hai, sen embargo, un feito destacable. De mediados a finais dos anos setenta, houbo un pequeno boom de publicacións de literatura, sobre todo infantil, traducida ó euskara. Aquelas traducións presentaban os mesmos problemas lingüísticos que se viñeron citando nesta exposición. Problemas que non pasan de se-la consecuencia dunha crise de crecemento e adaptación do euskara a unha situación nova; e que trataremos de definir mellor algo máis adiante. Emporiso, ó cabo duns anos, a situación cambiou totalmente. Ata o punto de que un bo número de tradutores literarios en lingua vasca son considerados polos propios escritores como os mellores estilistas en euskara.

Poderíase realizar outra análise da función da traducción dentro da creación literaria vasca en xeral. ¿Que aporta a traducción ós escritores vascos, que influencia ten nestes desde o punto de vista puramente literario? Por máis de estar un convencido de que a traducción literaria en xeral está a ter unha grande influencia nos escritores desde o punto de vista estilístico, debido á proposta dunha linguaxe literaria coherente –algúns tradutores case que veñen a se-los “clásicos” actuais–, non acredito en que esa influencia se estenda ós temas literarios, á estrutura literaria: porque está lonxe aínda de constituírse en euskara un circuíto literario autónomo (escritor-lector-crítica) e un volume de publicacións literarias abondo para que poida ser autónomo. Os escritores vascos len sobre todo noutras linguas. Non podía ser doutra maneira.

Polo que fai ós tradutores de libros en xeral, tanto ós tradutores de literatura como ós demais tradutores, pódese dicir que se trata, na súa inmensa maioría, de tradutores profesionais a tempo completo, sendo a súa principal actividade a traducción noutro sector de traballo: a interpretación ou a traducción para os medios de comunicación ou para a Administración. Normalmente, isto vén repercutir favorablemente na calidade do seu traballo; porque a acumulación de experiencia é meirande.

Condicións obxectivas e subxectivas da traducción en lingua vasca

Trala presente panorámica xeral da traducción en lingua vasca, pódense sinalar algúns trazos, tanto referidos á condición do tradutor como á do usuario da traducción, á parte das condicións derivadas da situación da mesma lingua vasca, que determinan en boa medida o carácter e a función da traducción na nosa lingua.

Pola súa parte, o traductor vasco ten unha serie de características comúns –e atípicas– que convén salientar:

1. Xeralmente, realizou tódolos estudos na súa segunda lingua (español ou francés). Unha característica, esta, que é bastante común entre os tradutores, ó menos entre os tradutores europeos e americanos. Mais a tal condición vai cambiando con certa rapidez, pois que son cada vez máis os tradutores mozos que realizaron ó menos parte dos seus estudos (primarios e medios) en euskara.

2. Para moitos tradutores vascos, a frecuencia de uso da lingua de partida é maior có da frecuencia de uso da lingua de chegada. Isto é particularmente certo para os tradutores de textos administrativos; os cales viven inmersos nunha administración que ten por lingua de expresión case exclusivamente, aínda, o español. Non sucedendo o mesmo entre os tradutores dos medios de comunicación; que traducen sobre todo do inglés, lingua que non se ven obrigados a usar na súa vida cotiá. Pode dicirse, polo tanto, seguindo a xerxa dos intérpretes, que os máis dos tradutores vascos traducen dunha lingua A a unha lingua B.

3. O traductor vasco –bilingüe– traduce moitas veces para usuarios bilingües textos que van ser publicados á súa vez en forma bilingüe. O cal converte á traducción –o texto vasco é percibido como texto traducido– en terreo apropiado para a caza da eiva, deporte nacional entre os vascos. Calquera tipo de texto que conteña erros gramaticais ou estilísticos –e o certo é que se prodigan– aquí percíbese automaticamente como traducción.

4. A maior parte das traduccións que realiza o traductor vasco sono a partir de textos elaborados no mesmo lugar e case simultaneamente á traducción.

5. O traductor vasco desenvolve o seu labor entre linguas tipoloxicamente moi distantes. Calquera par de linguas que se estableza co euskara dá como resultado unha diferenza tipolóxica considerable.

6. Emporiso, o traductor vasco opera case sempre con dúas linguas que para el son practicamente as linguas maternas. De maneira que non se produce, tocante á lingua de partida, ese “estrañamento” que moitos autores recomendan implicitamente cando observan que curiosamente se traduce mellor de linguas que “non se coñecen tan ben”.

7. O nivel de normalización da lingua de chegada cadra moi lonxe de se-lo mesmo có da lingua de partida. En certo sentido, isto mesmo é verdade en toda traducción; pois que nunca se dá unha correspondencia exacta a tódolos niveis no par de linguas ó que se enfronta o traductor. Agora que a situación non é comparable cando se enfrontan dúas linguas en situacións tan distintas como son as das linguas con que opera o traductor vasco: que opera cunha lingua de chegada non normalizada e minoritaria, na que faltan numerosos rexistros lingüísticos, terminolóxicos e estilísticos, desde tecnolecos ata argot, que el debe suplir coa maior coherencia posible e crear unha linguaxe perfectamente crible.

8. Os medios de que o traductor dispón para isto –os medios propios do traductor– son moi exiguos: dicionarios, vocabularios e bases de datos.

Resumo e conclusións

Resumindo o que vai dito, pode afirmarse, de primeiras, que a tradución en lingua vasca responde máis a unha vontade de normalización lingüística que a unha necesidade de comunicación. As traducións típicas, esixidas estrictamente pola necesidade de comunicación –poñamos por caso, a tradución comercial– aquí practicamente non existen. Afirmación que cómpre matizar no sentido da necesidade do texto mesmo: non tódolos textos son necesarios da mesma maneira nin responden á mesma necesidade.

Esta situación vai variando no sentido en que vai variando o nivel de normalización da lingua vasca. Hai algúns anos podía dicirse que, de feito, non quedaban monolingües vascos no País Vasco: fóra dalgúns sectores residuais, xente da terceira idade en ámbitos dedicados á agricultura sobre todo. Estaban, por unha banda, os monolingües castelanparlantes; e por outra, os bilingües vasco- e castelanparlantes ou vasco- e francoparlantes. Hoxe pode dicirse que volve haber monolingües vascoparlantes –se non estrictamente monolingües si funcionalmente monolingües– entre as xeracións máis novas, para os que o español é estrictamente unha segunda lingua. Isto crea problemas que deben ser resoltos por medio da tradución.

O traductor é un dos principais protagonistas da normalización da lingua, pola súa participación en tódolos ámbitos, desde o ensino ata a Administración e os medios de comunicación, e sobre todo é o principal axente na superación da situación de diglosia na que viviu, e aínda vive, o euskara.

Non obstante, campa unha prevención por principio contra a tradución como un dos fundamentos da normalización da lingua; négaselle sistematicamente o seu protagonismo. Para coa tradución existe unha especie de relación inconfesable, unha sorte de ré foulement freudiano que non permite confesa-lo seu papel, como se a tradución nos descubrise cal é o verdadeiro nivel de normalización da nosa lingua. Sendo un dos exemplos máis claros, precisamente, o da Secretaria de Política Lingüística do Goberno Vasco, que repite a oito, cada vez que se aborda o tema da tradución: “o euskara non pode depender da tradución, o euskara non pode ser servo da tradución”; cando, en realidade, mesmo para que a vida do Pobo Vasco se exprese na nosa lingua, determinadas expresións desa vida deben ser traducidas, e a tradución –a auto-tradución– é, por definición, un paso necesario e inevitable no camiño que leva a supera-la situación de diglosia.

